

A HATÁROK HATALMA ÉS HATALOMNÉLKÜLSÉGE

Határok a fizikai és a lelki térben

Ha a nyugat-európai nemzetállami fejlődéshez képest megkésve is, a 20. század elején a közép- és kelet-európai térségben szuverén nemzetállamok jöttek létre. A politikai határok, mint születőfélben lévő nemzetállamok esetében mindig, nem estek egybe az etnikai határokkal.

Az egyes nemzeteket elválasztó politikai és kulturális határok nem is eshetnek egybe. A politikai határok a fizikai térben létezve egyértelműen megkülönböztetik az egyik nemzet térfelét a másiktól. A kulturális határok ezzel szemben lelki térben léteznek, s bőven teret engednek a kétértelműségnek, a bizonytalanságnak, az ide-oda mozgásnak. Ki tudná megmondani, hogy Strassbourg francia vagy német város-e, Flandria holland vagy belga régió, melyik nemzethez tartozik Janus Pannonius, és kiket illet inkább a rigómezei csatamező? A nyugat-európai nemzetfejlődés révén létrejött államok határai között eleinte éppen úgy etnikailag kevert népesség élt, mint ahogyan etnikailag keveredtek az I. világháborút követően újonnan létrejött vagy újjáalakult közép- és kelet-európai nemzetállamok határai között.

Európának a Rajnától nyugatra és keletre fekvő régiói között a nemzetvé válás szempontjából a különbség annyi, hogy a keleti régióhoz képest a nyugati régióban az államoknak több idő állt rendelkezésére ahhoz, hogy végrehajtsák a nemzeti homogenizáció programját. Mire a kelet- és közép-európai nemzetállamok igazán hozzáláthattak volna a nemzeti homogenizációhoz, addigra a programot Nyugat-Európa államaiban az európai integráció, a nagymértékű bevándorlás, a fizikai korlátokat nem ismerő, a világot egységesítő elektronikus kommunikációs háló megjelenése levette a napirendről.

A Rajnától keletre eső európai térség késve megjelenő nemzetállamainak határai 1920 és 1944 között meglehetősen változékonyságot mutattak. A határváltozások következtében egyes nemzeti kisebbségek az anyaországhoz csatlakozva újra többségnek érezhették magukat, míg korábbi többségi csoportok kisebbségbe kerültek. A II. világháborút lezáró békeszerződéseket követően azonban a határok többé nem változtak. Sőt, 1975-ben, Helsinkiben létrejött egy nemzetközi egyezmény, amely a meglévő határokat megváltoztathatatlanak ismerte el. Az egyezményt az összes európai állam aláírta, és csatlakozott hozzá az Amerikai Egyesült Államok és Kanada is.

Minden államban, ahol az állam határain belül különböző etnikai csoportok éltek, elvált egymástól a politikai és a kulturális alapelvek szerint konstruált nemzeti identitás. Ezekben az országokban nem feltétlenül esett egybe az állampolgársági köteleken nyugvó és a kulturális örökségen alapuló nemzeti

identitás. A vizsgálatunk helyszínéül szolgáló országok (Románia, Szlovákia és Magyarország) állampolgárainak etnikai megoszlása is ezt a tételt illusztrálja: magyar kisebbségek élnek Szlovákiában és Romániában, miként szlovákok és románok Magyarországon. Míg a magyarországi szlovákok körében megtudtuk ismételni a felmérést, hasonló vállalkozásnak a magyarországi románok körében a kisebbség kis létszáma miatt nem láttuk értelmét. Az erdélyi románokat ugyanakkor szembesítettük a moldáviai románok csoportjával, akik kulturális értelemben véve a román nemzeti ingrouphoz tartoznak, miközben egy másik európai állam polgárai, s emiatt az erdélyi románok számára politikai outgroupot képeznek.

A következőkben arra a kérdésre keressük a választ, hogy a politikai határok vagy a kulturális határok bizonyulnak-e erősebbnek akkor, ha egy nemzeten belül a saját csoport és a másik csoport között történő sztereotipikus különbségtevésre kerül sor. Az egyik lehetőség, hogy a több évtizedes együttélés egy állam határai között létrehozza az állampolgári nemzettudatot, amely képes szétválasztani a kulturális alapon konstituált nemzeti csoportokat. A másik lehetőség, hogy a politikai határoknak nincs hatalma a kulturálisan konstruált nemzet határai felett. Utóbbiak átnyúlnak a politikai határokon, és az eltérő állampolgárságú, de azonos kulturális nemzeti identitású személyeket egy és azonos csoportnak képesek láttatni.

A kérdés megválaszolása érdekében a kárpát-medencei magyar, román és szlovák nemzetiségű válaszadók csoportjai körében nyert adatbázis sztereotípiákra vonatkozó részeit fogjuk elemezni, és azt mutatjuk be, hogy válaszadók milyen sztereotípiákat alkotnak a velük azonos állampolgárságú, kulturális értelemben véve azonos nemzeti hovatartozású és a velük kulturális értelemben azonos nemzeti hovatartozású, de idegen állampolgárságú társaikról. Eljárásunk lehetővé teszi annak eldöntését, hogy a nemzeti kategorizáció mentén elképzelt csoport határait az azonos állampolgárság vagy az azonos kulturális identitás szabja-e meg inkább.

A magyarországi magyarok esetében megnézzük, hogy az önmagukról, valamint a saját országuk határain kívül élő magyarokról alkotott sztereotípiák milyen hasonlóságokat és különbségeket mutatnak. Egyúttal a sztereotípiaképzés ellenirányát is megvizsgáljuk. Ez azt jelenti, hogy mind a romániai, mind a szlovákiai magyarok esetében megnézzük az önmagukról alkotott sztereotípiákat, valamint a saját országukon kívül Magyarországon élő magyarokról alkotott sztereotípiákat is. Hasonló technikával elemezzük, hogy az erdélyi románok autosztereotípiája miként viszonyul a moldáviai románokról alkotott heterosztereotípiához, jóllehet ez esetben tükörhatás-vizsgálatra nem lesz módunk, mivel a moldáviai románokat nem kérdeztük. A szlovákiai szlovákok autosztereotípiáit és a magyarországi szlovákokról alkotott heterosztereotípiát már vizsgálni tudjuk, kiegészítve a magyarországi szlovákok körében jelentkező tüköreffektus vizsgálatával.

A kollektív autosztereotípiákat hagyományosan az egy kategória határa alá sorolt csoport tagjai körében vizsgálják, szembeállítva a heterosztereotípiákkal, amelyek egy teljesen más kategória hatálya alá eső csoport vagy csoportok

tagjaira vonatkoznak. Az adott esetben ellentmondásos kiindulást kell követnünk, hiszen kulturális értelemben valamennyi válaszadónk egy és ugyanazon nemzeti kategória hatálya alá tartozik, és emiatt elvileg körükben csak auto-sztereotípiákat vizsgálhatnánk. Mivel azonban a magyarok, szlovákok és románok különböző államok polgárai lehetnek, politikai értelemben különbözhetnek egymástól, miközben kulturális értelemben azonosak. Ennek következtében a politikailag szétszakadt nemzetek határon túli csoportjaira vonatkozó sztereotípiákat joggal nevezhetjük heterosztereotípiáknak.

Hipotézisünk az, hogy a Versailles környéki békeszerződések óta eltelt nyolcvan év elegendő idő volt arra, hogy a politikai értelemben különböző nemzetállamokhoz tartozó románok, szlovákok és magyarok között létrejöjjön a különbségtudat. Feltesszük, hogy az egyes nemzeti kategóriákhoz tartozó válaszadók esetében a különbségtudat ereje nem lesz azonos.

Magyarok magyarokról

Két, kisebbségi helyzetben lévő magyar csoport (a romániai magyarok és a szlovákiai magyarok) esetében korábban külön-külön bemutattuk az önmagukra és a magyarországi magyarokra vonatkozó sztereotipikus ítéleteket. Egy magyarországi reprezentatív felmérés keretében a magyarországi válaszadókat, akiknek körében mások, mint magukat magyarnak vallók aligha lehettek, ugyanazokkal a sztereotípiakérdésekkel szembesítettük, amelyeket korábban az erdélyi és a dél-szlovákiai magyaroknak feltettünk. A következő részben azt vizsgáljuk meg, hogy a magyarok e csoportjai hogyan látják saját magukat és hogyan a határon túli társaikat. A 64. táblázat tartalmazza a kiinduláshoz szükséges eredményeket:

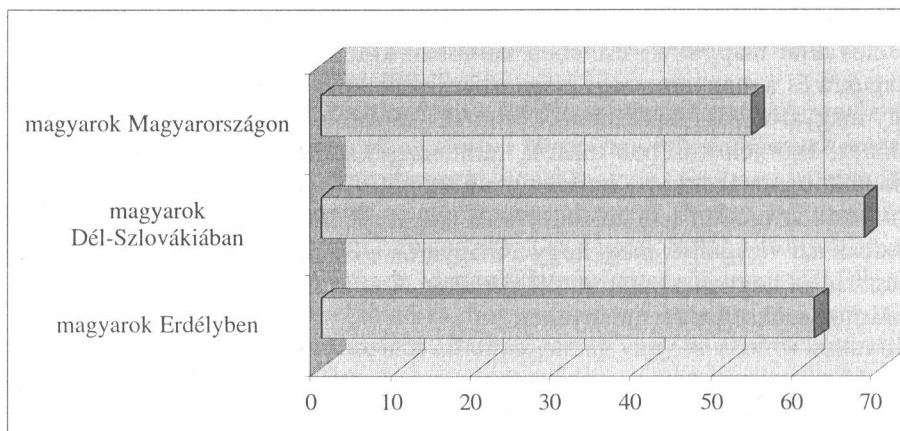
64. táblázat

A Kárpát-medencében élő magyarok mint ingroup és mint outgroup, átlag

	Magyarok					
	Erdélyben		Dél-Szlovákiában		Magyarországon	
	Ingroup	Outgroup	Ingroup	Outgroup	Ingroup	Outgroup
Intelligens	56	56	54	60	45	40
Versenyszellemű	54	57	54	62	40	33
Tehetetlen	28	24	21	21	26	30
Lusta	25	32	19	22	33	28
Segítőképz	54	45	59	58	41	44
Toleráns	50	45	60	58	35	38
Erőszakos	32	30	20	25	33	29
Önző	37	59	24	28	40	34

Emlékeztetünk rá, hogy minél nagyobb az egyes cellákban látható százalékértéket jelző szám, a válaszadók átlagosan annál gyakoribbnak ítélik az adott tulajdonság előfordulását az adott csoportban. Minél alacsonyabb a szám, annál kisebb az észlelt gyakoriság. Az 50 százalékos feletti érték magasnak tekinthető, hiszen ez azt jelenti, hogy az adott csoportban a válaszadók legalább minden második tagra jellemzőnek tartják az adott jó vagy rossz tulajdonságot. A 25 százalékos alatti érték alacsonynak számít. A fenti táblázat jól mutatja, hogy a magyarországi magyarok önképe meglehetősen negatív. Ugyanakkor egyes dimenziókban a határon kívüli magyarokról alkotott heterosztereotípiáik még kedvezőtlenebbek (például az intelligencia hiánya, a tehetetlenség). Az alapmegoszlások szintjén is látható, hogy a kisebbségi helyzetben élő magyarok autosztereotípiái a magyarországi magyarok autosztereotípiáival szemben intenzív pozitív elfogultságot mutatnak.

Az alapmegoszlások adatait egyetlen dimenzióba transzformáltuk, miáltal az autosztereotípiák pozitívításának mértékét be tudjuk mutatni a három csoportban (1. ábra).

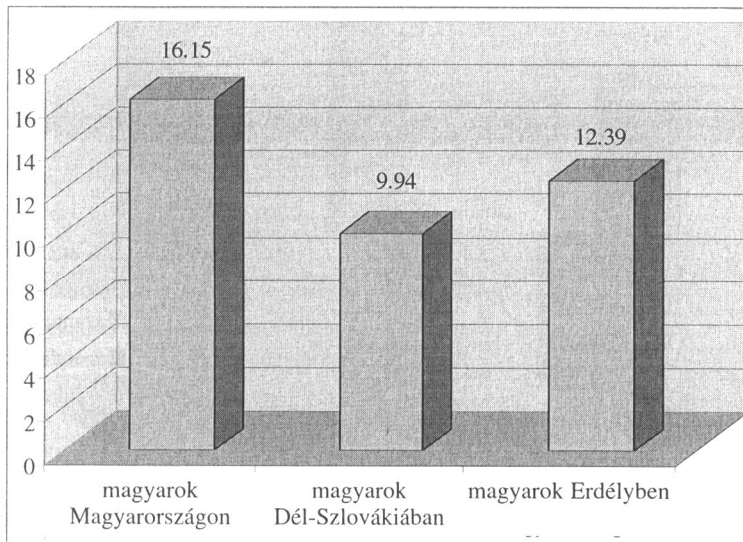
1. ábra

A Magyarországon, a Romániában és a Szlovákiában élő magyarok önértékelése

Az ábra jól mutatja, hogy a Dél-Szlovákiában élő magyarok önreprezentációjában a másik két csoporthoz képest a legnagyobb mértékben megjelenik a pozitívitás. Az erdélyi magyarok szintén rászorulnak az önmagukról kialakított pozitív autosztereotípiák kollektív érzelmi támogatására. Ezzel szemben a magyarországi magyarok a többségi helyzet adta biztonság okán megengedhetik maguknak azt, hogy relatíve kevésbé pozitív sztereotipikus önképet alakítsanak ki és tartsanak fent.

A kisebbségi lét csak Erdélyben fokozza a kulturális értelemben véve azonos nemzeti csoporton belüli különbségtevés tendenciáját. Az anyaországi magyarok, romániai társaikhoz képest, jóval kisebb mértékben különböztetik

meg magukat a sztereotipikus csoportleírás szintjén, a felvidéki magyarok alig tesznek különbséget önmaguk és a magyarországi magyarok között.

2. ábra

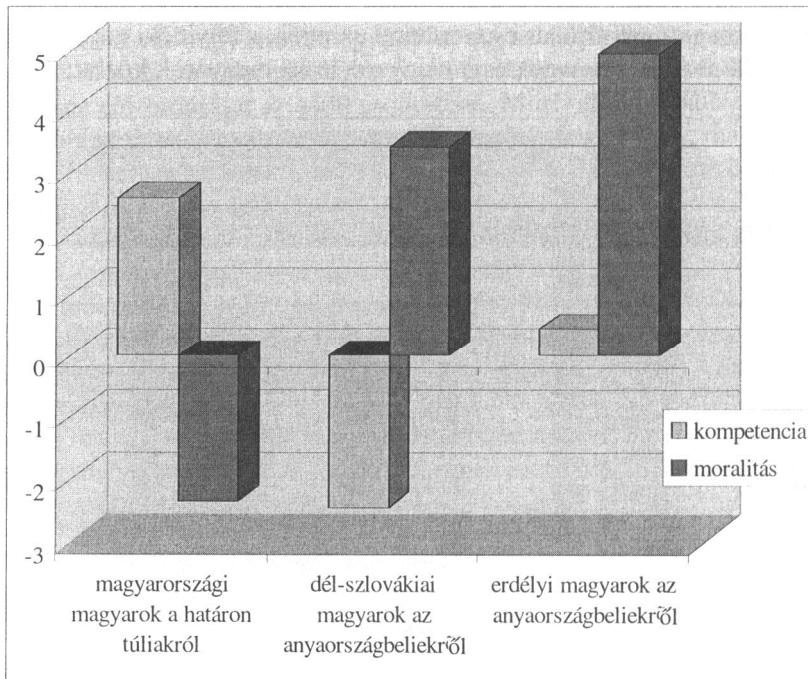
A Kárpát-medencében élő magyar csoportok különbségészlelése egymás között, autosztereotípiák mínusz heterosztereotípiák abszolút értéke

A 65. táblázat és a 3. ábra együttes olvasata azt mutatja, hogy a három magyar csoport önmagukra és egymásra vonatkozó sztereotipikus képei szisztematikus különbségeket mutatnak. A különbségek mögötti rejtett struktúra jól meg-egyezik a kompetenciaként, illetve moralitásként jellemzett dimenziókkal.

65. táblázat

A Kárpát-medencében élő magyarok egyes csoportjai közötti különbségtéves struktúrája

	Magyarok		
	Erdélyben	Dél-Szlovákiában	Magyarországon
Intelligens	+ 0,87	- 5,53	+ 5,01
Versenyszellemű	- 2,50	- 7,86	+ 7,00
Tehetetlen	+ 3,97	- 0,46	- 3,24
Lusta	- 7,44	+ 2,47	+ 4,91
Segítőképz	+ 4,41	+ 2,93	+ 1,23
Toleráns	+ 1,66	- 5,76	+ 4,60
Erőszakos	+ 9,49	+ 2,28	- 1,11
Önző	- 9,79	- 4,84	+ 6,89

3. ábra

A Kárpát-medencében élő magyarok egyes csoportjai közötti különbségtevés dimenziói (auto- mínusz heterosztereotípiák)⁹

A magyarországi magyarok határon túli társaikhoz képest önmagukat feltűnően túlértékelik a kompetencia dimenziójában. Amikor morális és közösségi vonásokra kerül sor, láthatóan negatívabban vélekednek magukról, mint határon túli társaikról. A helyzet fordítottan alakul a kisebbségi magyarságot reprezentáló minták esetében. A kisebbségi magyarok önmagukat a magyarországi magyarokhoz képest előnyös színben látják a közösségi morális értékeket képviselő sztereotipikus vonások szerint. A moralitás dimenziójában a többségi magyarok heterosztereotípiái és a kisebbségi magyarok autosztereotípiái mintha egymást tükröznék. A dél-szlovákiai magyarok saját kompetenciájukat jóval inkább leértékelik, mint az erdélyi magyarok, de az utóbbiak pozitív autosztereotípiája is hatalmas távolságban van az anyaországi magyarok önmaguknak tulajdonított értékeitől.

Az auto- és heterosztereotípiákra vonatkozó alapadatok transzformációját követően többváltozós elemzést végeztünk (klaszteranalízis). Az auto- és hete-

⁹ A kompetencia és moralitás dimenziói nem egyszerűen a másság felbontását jelentik. A másságot a nyolc itemből álló tulajdonságsorban egyenként tapasztalható eltérésekből aggregáltuk egyszerű összeadással. A kompetencia-, illetve moralitás-dimenziókban viszont a négy-négy item által megkonstruált skálák közötti különbségekkel számoltunk. Így a másság dimenziójában tapasztalt értékek sokkal nagyobbak, mint az itemcsokokkal dolgozó kompetencia- és moralitás-dimenziók pontszámai.

rosztereotípiákat együtt kezelve stratégiákat különböztettünk meg, amelyek eredményeképp a válaszadók más és más úton jutnak el a Milyen a magyar? kérdés nyomán megfogalmazható válaszhoz. A 66. táblázat megmutatja, hogy a létrejött öt stratégia követőinek mekkora az aránya.

66. táblázat

A Kárpát-medencében élő magyarok egyes csoportjainak önképe, százalék

Önelégült (általában véve pozitív)	41
Közösségi (alacsony kompetenciában, magas moralitásban)	24
Erkölcsei fölény (magas moralitásban)	15
Önutálat (alacsony kompetenciában, alacsony moralitásban)	13
Önigazolás (magas kompetenciában, magas pozitív moralitásban, de magas erőszakosságban és önzésben is)	6

A leggyakoribb típus (41 százalékos arányban) az *önelégült*. E csoport tagjai általában véve differenciálatlanul és pozitívan értékeli saját magukat. Gyakoriságban ezt követte (24 százalékban) a *közösségi* típus, amelynek lényege a hagyományos közösségi értékek hangsúlyozása a saját csoporttal kapcsolatban, miközben az individuális-rationális cselekvési értékei (kompetencia) háttérbe szorúlnak. Az *erkölcsei fölény* ennek a típusnak a változata, azzal a kivétellel, hogy a kompetencia az önképben nem játszik szerepet (15 százalék). Pszichológiailag az erkölcsei fölény ellentéte az *önutálat*, amelynek esetében többé-kevésbé negatív értékeket látunk viszont az önképben (13 százalék). Végül a legritkább típus az *önigazolás*, amelynek esetében az önjellemzés pozitívítása tartalmazza az *erőszakosságot* és az *önzést* is, de ezek a vonások mint eszközértékek jelennek meg, amelyek a magas kompetencia fenntartása érdekében nélkülözhetetlenek.

A 67. táblázatban azt mutatjuk be, hogy ennek az öt típusnak az eloszlásai miként változnak, attól függően, hogy magyarországi, dél-szlovákiai vagy erdélyi magyarokról van-e szó.

Az önelégültség – amely enyhe fokú pozitívitásnak felel meg a saját csoport és a másik csoport összehasonlításának eredményeként – egészében véve leginkább a többségi helyzet adta biztonságába gyökeredzett magyarországi magyarokra jellemző. A kisebbségi pozíció láthatóan a közösségi típusú sztereotipikus önreprezentációnak kedvez. Akár erdélyi, akár dél-szlovákiai magyarokról van szó, a táblázatból látható, hogy a közösségi vonásokat és az erkölcsei fölényt felhasználó autosztereotípiák jóval inkább jellemzők erre a két csoportra, mint a magyarországi magyarokra. Az individualizált, a kompetencia irányában orientált cselekvés igazolása a magyarországi magyarokra átlagon felül jellemző. A negatív önreprezentáció, amely csoportokra csak speciális körülmények között jellemző, a magyarországi magyarok körében az átlaghoz képest gyakrabban fordul elő. A két kisebbségi magyar csoport esetében jóval alacsonyabb negatív önreprezentációs értékeket látunk. Ennek

alapján úgy tűnik, hogy adataink nem támasztják alá azt a feltételezést, amely szerint a magyar nemzetkarakterre a negativizmus, az öngyűlölet kizárólagosan jellemző. Ugyanakkor a 10–18 százalékos előfordulás tápot adhat a negatív nemzetkarakterológiai tézisek számára is.

67. táblázat

A Kárpát-medencében élő magyarok egyes csoportjainak önképe régiók szerint, százalék

	Magyarok		
	Erdélyben	Dél-Szlovákiában	Magyarországon
Közösségi (alacsony kompetenciában, magas moralitásban)	25	38	5
Erkölszi fölény (magas moralitásban)	25	11	7
Önutálat (alacsony kompetenciában, alacsony moralitásban)	13	10	18
Önigazolás (magas kompetenciában, magas pozitív moralitásban, de magas erőszakosságban és önzésben is)	7	3	10
Önelégült (általában véve pozitív)	30	38	60

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy Magyarország, Románia és Szlovákia 1920 és 1945 között mozgó, majd 1945-öt követően megállapodott határai képesek voltak a kulturálisan meghatározott magyar nemzet egységének megőrzésére. Ezek a határok nemcsak leíró értelemben hozták létre a kisebbségi és többségi nemzeti identitás változatait, hanem egyidejűleg megteremtették az új csoportközi helyzetnek megfelelő saját csoport–másik csoport perspektívákat is.

A magyarok esete azt bizonyítja, hogy a politikai határok képesek a kulturálisan egymáshoz tartozó nemzeti csoportok szétválasztására. Kérdés azonban, hogy a politikai határok képesek-e arra is, hogy összekössék az etnikai különbözőség lelki-kulturális határai által elválasztott állampolgárokat és új politikai közösségeket kovácsoljanak belőlük.

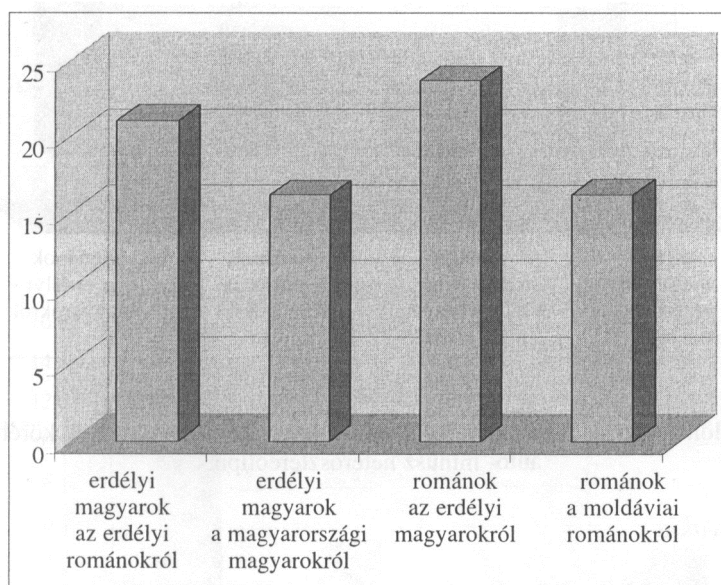
Heterosztereotípiák a régióban

A heterosztereotípiák bemutatásakor nem a politikai határok által egymástól elszakított de egyazon etnikai csoportba tartozók hasonlóságát vagy különbségét keressük, hanem országokat, illetve régiókat teszünk vizsgálatunk központi tárgyává. Megvizsgáljuk, vajon az azonos politikai határok között élő különböző etnikai csoportok közelebb vagy távolabb érzik-e önmaguktól a velük együtt élő, de más nemzetiségű csoportokat, mint az ország határain kívül élő,

ám azonos etnikumhoz tartozókat. A következőkben lépésről lépésre vesszük górcső alá Erdélyt, Dél-Szlovákiát, illetve utolsóként Magyarországot.

Erdély

Ha az együtt élő két etnikum esetében a különbségtevés mértékét megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a magyarok és a románok egyaránt kevésbé látják különbözőnek a határon kívül élő saját etnikai csoportjukat, mint a velük együtt élő más etnikumokat. Azt is látnunk kell, hogy a románok valamivel erőteljesebb különbséget érzékelnek, ha az erdélyi magyarokat minősítik, mint a magyarok, ha a románokra vonatkozó heterosztereotípiákat fogalmazzák meg (4. ábra).

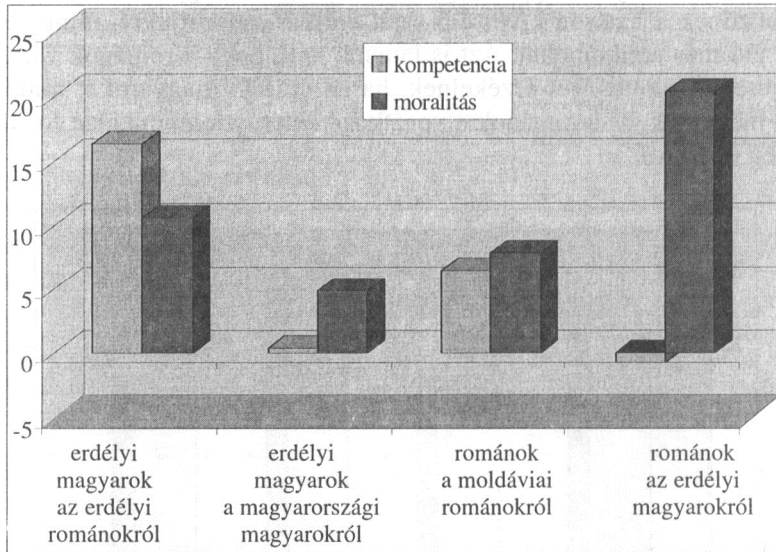
4. ábra

Az erdélyi magyarok és románok különbségészlelése,
auto- mínusz heterosztereotípiák abszolút értéke

Az erdélyi magyarok a sztereotipizálás során az egyes dimenziókban alig tesznek különbséget önmaguk és a magyarországi magyarok között. Ez a gyenge különbségtevés nem túl erős erkölcsi fölénytudatban fejeződik ki. A románok viszont a moldáviai románokat mind a kompetencia, mind a moralitás dimenziójában alaposan leértékelik.

Erdélyben a magyarok és még inkább a románok nemcsak különbözőnek látják a velük együtt élőket, hanem morálisan le is értékelik őket. A kölcsönös morális leértékelés azonban csak a sztereotípiák egyik típusát jelenti, miközben a kompetencia dimenziójában benne rejlik a konszenzus lehetősége. Ezt azzal tudjuk bizonyítani, hogy miközben a magyarok önmagukat sokkal kompe-

tensebbnek látják a társnemzetiséghez képest, a románok is hajlanak – ha kisebb mértékben is – a magyarok kompetenciafölényének elismerésére. Ebben a dimenzióban akár tetten érhető az európai nemzetek egymás közti sztereotipizálására jellemző kelet–nyugati lejtő is (Filipp, 1981), hiszen az erdélyi románok megítélése szerint a kompetencia a moldáviai románoktól a romániai románokon át az erdélyi magyarokig haladva egyre növekszik (5. ábra).

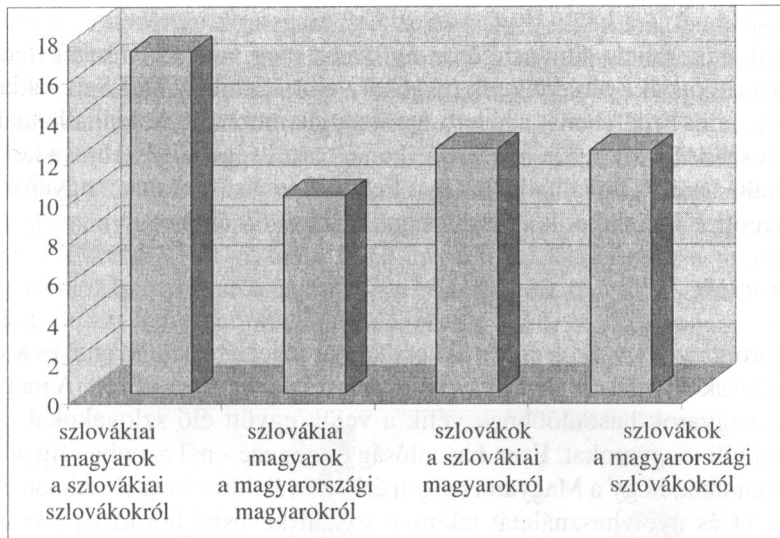
5. ábra

A különbségtevés dimenziói Erdélyben, a magyarok és a románok körében, auto- mínusz heterosztereotípiák

Dél-Szlovákia

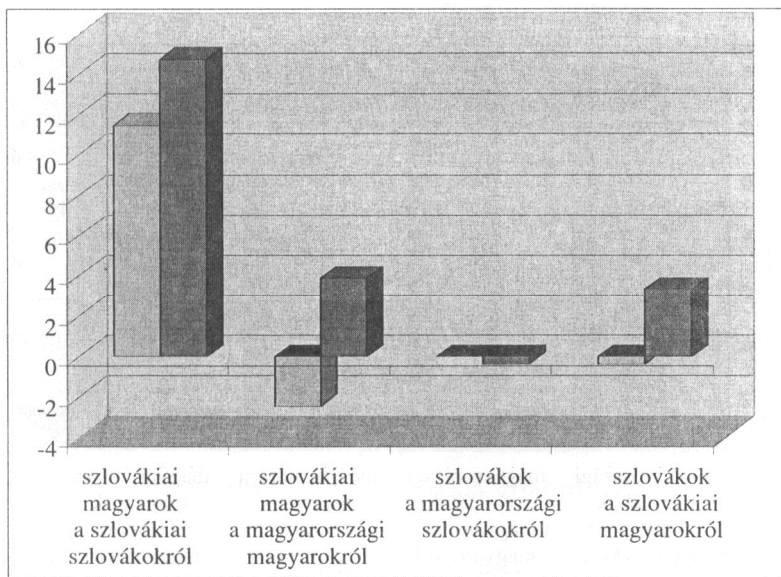
A Dél-Szlovákiában élő szlovákok esetében a politikai határok éppen akkora másság-percepciót eredményeznek, mint az etnikai különbségek. A szlovákiai szlovák válaszadók a velük azonos állampolgárságú magyar kisebbséget és a velük azonos nemzetiségű, de idegen állampolgárságú magyarországi szlovák kisebbséget nagyjából azonos mértékben látják önmagukhoz mérten különbözőnek. A magyarok esetében a helyzet alapvetően más. A szlovákiai magyarok sokkal kevésbé látják önmaguktól különbözőnek a magyarországi magyarokat, mint a velük együtt élő szlovákokat. Ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy önmagukat a magyarországi magyarok határon kívül élő, de szerves részeként definiálnák. A politikai határok itt is különbségeket teremtettek, és az új határok között kevésbé épült ki a hasonlóságtudat (6. ábra).

A heterosztereotípiák szerkezete Dél-Szlovákiában egészen más, mint Erdélyben. A felvidéki szlovákok sem a moralitás, sem a kompetencia dimenziójában nem látják önmaguktól különbözőnek a magyarországi szlovákokat, sőt a velük együtt élő magyarokat sem. A szlovákiai magyarok viszont minden

6. ábra

A Dél-Szlovákiában élő magyarok és szlovákok különbségészlelése, auto- mínusz heterosztereotípiák abszolút értéke

7. ábra

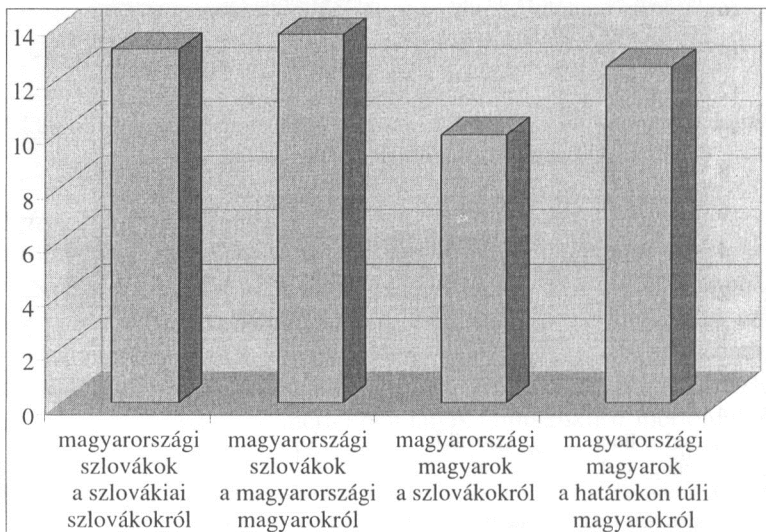
A különbségtevés dimenziói Dél-Szlovákiában a szlovákok körében, auto- mínusz heterosztereotípiák

csoportot másnak látnak. A másság és a fölény tudata különösen a szlovákiai szlovákokkal szemben igen pregnáns: önmagukat sokkal kompetensebbnek és

erkölcsösebbnek értékelik. A magyarországi magyarok esetében ez a fölénytudat csak a moralitás dimenziójában nyilvánul meg, miközben kompetenciában – önkritikusan – alulértékelik magukat velük szemben. Dél-Szlovákiában – éppúgy, mint Erdélyben – a heterosztereotípiák muníciót szolgáltathatnak az etnikai feszültségekhez. De míg Erdélyben e feszültséget elsősorban a kölcsönös morális lenézés táplálhatja, addig a Felvidéken elsősorban a magyarok heterosztereotípiái jelenthetik a feszültségek forrását (7. ábra).

Magyarország

A magyarországi szlovákok éppen akkora különbséget látnak önmaguk és a szlovákiai szlovákok, mint önmaguk és a magyarországi magyarok között. A magyarországi magyarok hasonlóbbnak vélik a velük együtt élő szlovákokat, mint a határon túli magyarokat. Ezen hasonlóság értelmezésénél azonban figyelembe kell vennünk, hogy a Magyarországon élő szlovák kisebbség létszámát, elkülönültségét és nyelvhasználatát tekintve sokkal kevésbé hordozza a másság jegyeit. Másfelől a Magyarországon élő szlovákok nem a politikai határok módosulásával kerültek Magyarországra, hanem migráció sodorta őket jelenlegi lakóhelyükre (Gyivicsán–Krupa, 1997). Ebben az esetben eldönthetetlen az a kérdés, hogy a politikai vagy az etnikai közösség erősíti-e inkább az együvé tartozás és a hasonlóság érzését (8. ábra).

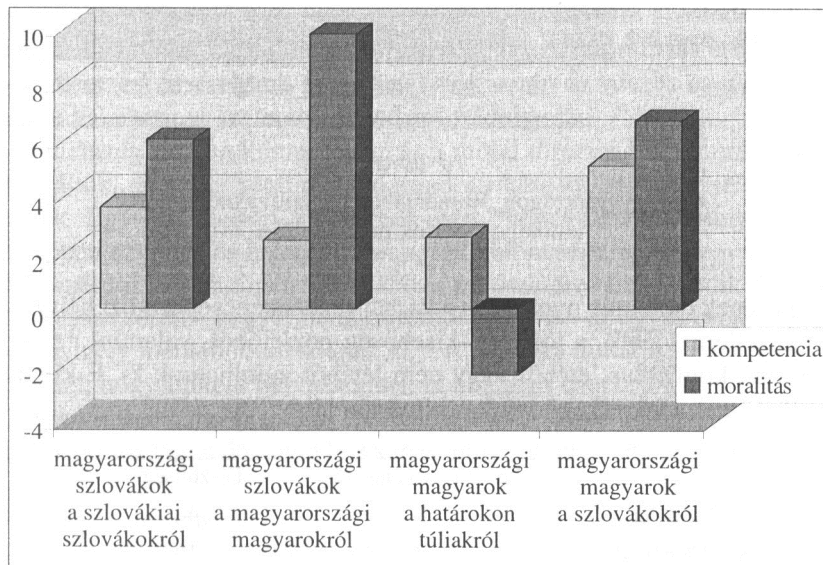
8. ábra

A Magyarországon élő magyarok és szlovákok különbségészlelése, abszolút értékek, auto- mínusz heterosztereotípiák

A Magyarországon tapasztalt csekély másságtudat a moralitás és a kompetencia területén egy irányba mutató különbségeket takar. A magyarországi szlovák

kisebbség – éppen úgy, mint az erdélyi és a felvidéki magyarság – felértékeli önmagát a többségi nemzet tagjaihoz képest. Meglehetősen laza anyaország–kisebbség kapcsolódásra utal, hogy a szlovákiai szlovákokhoz képest is mindkét dimenzióban felértékeli önmagukat.

A magyarországi magyarok képe az itt élő szlovákokról hasonló ahhoz, amit róluk a magyarországi szlovákok kialakítottak, bár a magyarok kisebb erkölcsi fölénytudata némi szerénységről árulkodik. A határon túli magyarok megítélésében a kelet-nyugati lejtő mentén értelmezhetők a tendenciák: a magyarországi magyarok kompetensebbnek látják magukat, mint a határon túliakat, de ezt a diaszpórában élő magyarság iránti morális megbecsülés el-lensúlyozza (9. ábra).

9. ábra

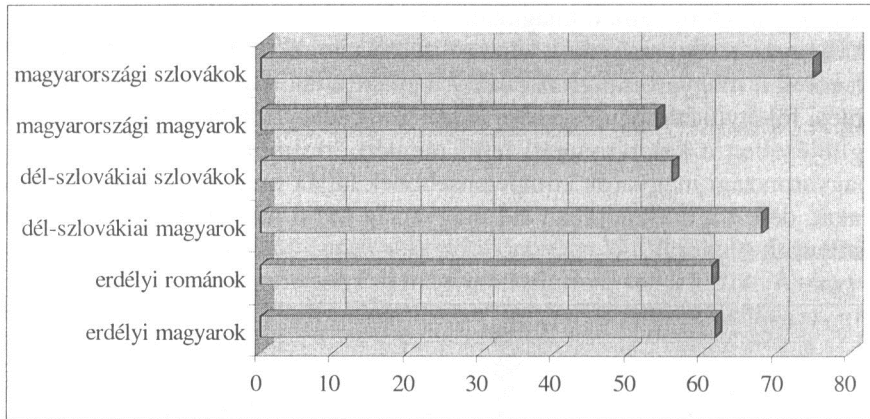
A különbségtevés dimenziói Magyarországon, a magyarok és a szlovákok körében, auto- mínusz heterosztereotípiák

A régió etnikai csoportjai önmagukról

Miután megvizsgáltuk, hogy az általunk felmért csoportok miként különböztetik meg önmagukat a többi csoporttól, érdemes megnézni azt is, hogy miként tekintenek önmagukra, hogy különböznek-e autosztereotípiáik.

Az autosztereotípiák lényege a kollektív narcizmus szükségletének kielégítése, vagy kevésbé pszichoanalitikus terminusokban fogalmazva, a pozitív csoportidentitás-tudat fenntartása. A 10. ábra azt mutatja, hogy valamennyi általunk vizsgált csoport önmagáról alkotott képe pozitív. Az ábrán ugyanakkor

az is látható, hogy bár a kollektív önszeretet tendenciája általános, mindegyik csoport a maga módján narcisztikus.

10. ábra

A Magyarországon, Romániában és Szlovákiában élő
etnikai csoportok önértékelése

A különbségek okai után nyomozva a kárpát-medencei csoportközi helyzet két alapvető jellemzőjéből, a többség–kisebbség pozícióból, valamint az észlelt csoportközi konfliktus létéből vagy nem-létéből indulhatunk ki. E kiindulás eredményeként a következő logikai séma jön létre:

	Feszültségmentesség	Feszültség
Többségi lét	3	4
Kisebbségi lét	2	1

1. A korábbi fejezetekben bemutatott eredmények alapján láthattuk, hogy az erdélyi és a dél-szlovákiai magyarok kisebbségi helyzetüket a velük együtt élő többségi nemzeti csoportokkal való konfliktusba ágyazva élik meg, ami az önértékelés szintjén arra indítja őket, hogy felülértékeljék a saját nemzeti kategóriájuk által képzett csoportot, és ezzel párhuzamosan leértékeljék a másik nemzethez tartozókat.
2. Bár a magyarországi szlovákok ugyanúgy kisebbségben vannak, mint az erdélyi és a felvidéki magyarok, a többségben lévő magyarokhoz való viszonyuk percepciójából hiányzik a konfliktus eleme. Ennek megfelelően a magyarországi szlovákok autosztereotípiájára nem hárul a kényszeres öngazolás feladata.
3. A magyarországi szlovák–magyar viszony másik pólusát a magyarországi magyarok alkotják, akik, mintegy visszaigazolván a velük együtt élő szlovákok konfliktuspercepciójának hiányát, láthatóan szintén nem szorulnak az autoszte-

rotípiák által szállított önszeretet kényelmére. A Dél-Szlovákiában élő szlovák többség esete azért érdekes, mert mértéktartó önértékelésük azt sejteti, hogy – a velük együtt élő magyarokkal ellentétben – számukra a többségi helyzetből nem következik okvetlenül a kisebbség iránt érzett antagonizmus.

4. Az erdélyi románok esetében viszont az észlelt csoportközi konfliktus megnöveli az autosztereotípiák szintjén mutatkozó túlértékelés tendenciáját.

A régió etnikai csoportjai egymásról

A Kárpát-medencében a 20. század elején megrajzolt nemzetállami határok által a nemzeti kategória kulturális és politikai jelentése szerint létrehozott különböző többségi és kisebbségi csoportok egymástól való távolodása és közeledése nem azonos logika mentén történt. E logika kitapintása érdekében egy olyan elemzést kíséreltünk meg, amelynek során az összes csoportot együtt kezelve valamennyi sztereotípiá-adatát feldolgoztuk.¹⁰

Az elemzés során a kompetencia és a morál dimenzióját alkotó változókat aggregáltuk, miáltal a két dimenzió mindegyikére külön-külön jelzőszámokat kaptunk. Egy-egy csoport többiekhez mért önértékelésének irányát a két dimenzióban az auto- és heterosztereotípiák különbségeivel jellemeztük.

Elemzésünk a többdimenziós skálázás módszerére támaszkodik. E módszer alkalmazása során – négydimenziós térből indulva – az egyes csoportok végül is két tengely mentén rendeződnek el.¹¹ A 11. ábra mutatja a kapott tengelyeket és azt, hogy miként helyezkednek el az egyes csoportok.

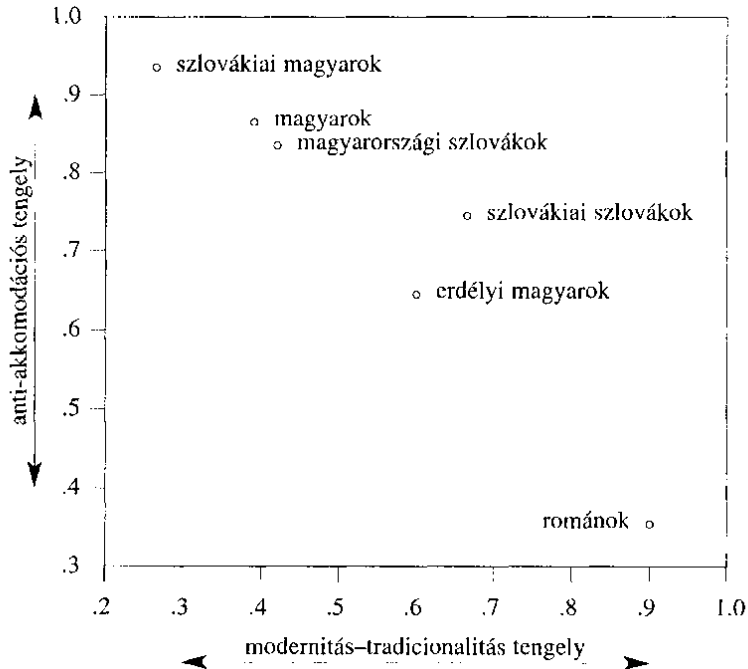
A *függőleges tengely* magas értéke azt jelenti, hogy a környékén elhelyezkedő csoportok tagjai önmagukhoz képest mind a kompetencia, mind a morál di-

¹⁰ Közös adatbázist hoztunk létre. Az eljárás sajátossága, hogy nem csupán az egyes almintákat egyesítettük egy mintába, de a hat csoportot egyforma súllyal vettük figyelembe, azaz minden almintát 1000 főre transzformáltunk.

¹¹ A kiinduló dimenziók száma azért volt négy, mert négy változót vontunk be a modellbe. Az eljárás során meghatároztuk, hogy két tengely mentén kívánjuk elhelyezni az etnikai csoportokat. Azért választottunk két tengelyt, mert az állampolgári–etnikai közösség, illetve a morál–kompetencia dimenziók kijelölésétől vártuk az etnikai csoportok releváns megkülönböztetését. Az elemzés sikeressége attól függ, hogy az egyes tengelyeknek jelentést lehet-e tulajdonítani. A két tengely jelentését az alábbi mátrix szemlélteti.

	Függőleges tengely	Vízszintes tengely
A morálra vonatkozó auto- mínusz heterosztereotípiák: politikai ingroup és etnikai outgroup	1,0665	1,4257
A kompetenciára vonatkozó auto- mínusz heterosztereotípiák: politikai ingroup és etnikai outgroup	0,9099	– 0,9146
A morálra vonatkozó auto- mínusz heterosztereotípiák: politikai outgroup és etnikai ingroup	– 1,1900	0,4516
A kompetenciára vonatkozó auto- mínusz heterosztereotípiák: politikai outgroup és etnikai ingroup	– 0,7864	– 0,9628

menzióiban leértékelik a velük azonos politikai nemzeti kötelékben élőket, ha azok más etnikum tagjai. Ugyanakkor az országukon kívül élő, velük azonos etnikumhoz tartozókat felülértékelik. Ezt a viszonyulást *anti-akkomodáció*ként jellemezhetjük, mivel láthatóan a csoport tagjai nem alkalmazkodtak az etnikai határokat keresztbemetsző politikai határok teremtette realitáshoz. Logikus, hogy a tengely másik pólusán az *akkomodációt* találjuk, az itt elhelyezkedő csoportok tagjai elfogadják a velük azonos állampolgárságú, de eltérő etnikai-nemzeti csoporthoz tartozókat, míg távolságot tartanak a más országban élő, kulturális nemzeti szempontból azonos besorolású csoporttól.

11. ábra

A sztereotípiák többdimenziós tere a Kárpát-medencében

A vízszintes tengely magas értékei arra utalnak, hogy az adott csoport tagjai önmagukat pozitívan értékelik a moralitás dimenziójában, míg deficitet jeleznek a kompetenciában. Ez a viszonyulás a tradicionális, közösségi szolidaritás iránt elkötelezett csoportokra jellemző. Az alacsony értékek ezzel szemben magas kompetenciáról és morális hiátusról tanúskodnak. Ez a viszonyulás a *modernitás-tradicionális* modelljének térhódításaként értelmezhető. Az etnikai-állampolgári viszonyoknak ezen a tengelyen nincs megkülönböztető hatása.

Ha az egyes csoportok elhelyezkedését nyomon követjük az ábrán, láthatjuk, hogy Szlovákiától Magyarországon át Romániáig haladva egyre nő az akko-

modációs hajlandóság. A sztereotípiák szintjén az erdélyi románok láthatóan nyitottak a velük együtt élő magyarok iránt. Ez a magyarok iránt érzett tolerancia jeleként és rejtett asszimilációs törekvésként egyaránt értelmezhető. Magyarországon a gyenge akkomodációs értéket feltehetően az magyarázza, hogy a magyarországi válaszadók a kisebbségi kérdés kapcsán elsősorban a határon túl élő magyarok helyzetére gondolnak, amelyet nem kimondottan az akkomodáció jegyében észlelnek.

A tradicionalitás–modernitás tengelye mentén a már említett kelet-nyugati lejtőre ismerünk. Minél inkább közelítünk keletről nyugat felé, annál inkább csökken a szolidaritás, és nő a produktivitás vonzereje.

Másság az azonosságban

A Kárpát-medencében élő magyarok esetében azt találtuk, hogy az állampolgárság különbözősége elegendő volt ahhoz, hogy a magyarországi magyarok, a romániai magyarok és a szlovákiai magyarok egymásra mint outgroupra tekintsenek, ami azonban nem jelenti a kulturális értelemben idegen – azonos vagy más politikai nemzethez tartozó – csoportokkal szemben érzett különbségtudat feladását. A magyarországi magyarok az idegen országokban élő magyar kisebbségekhez képest önmagukat kompetensebbnek látják, míg a moralitás dimenziójában a kisebbségeket önmagukhoz képest magasabbra helyezik.

A kisebbségi magyarok autosztereotípiái és a többségi magyarok heterosztereotípiái tükrözik egymást. Kompetenciában a szlovákiai magyarok jóval inkább hajlamosak önmagukat leértékelni, mint az erdélyi magyarok. A magyarországi magyarok, többségi helyzetben lévén, nincsenek rászorulva az autosztereotípiá által nyújtott kollektív lelki vigaszra.

Az erdélyi románok esetében tükörhatást nem tudtunk vizsgálni, mindössze azt nézhettük meg, hogy látnak-e – s ha igen, miben – különbséget önmaguk és a számukra idegen államban élő moldáviai románok között. Az állampolgárság különbözősége a románok esetében is létrehozta az ingroup–outgroup különbségtevést. A moldáviai románok általános leértékelése azonban az erdélyi románoknak csak egy részére volt jellemző.

Mivel szlovák válaszadóink két országból származtak, ebben az esetben össze tudtuk hasonlítani az önmagukról és az egymásról alkotott sztereotipikus ítéleteket. Azt találtuk, hogy az állampolgárság különbözősége a dél-szlovákiai szlovákok számára nem volt elegendő indíték ahhoz, hogy jelentős különbséget lássanak önmaguk és a velük kulturális értelemben véve azonos nemzeti kategória hatálya alá tartozó magyarországi szlovákok között. Ugyanakkor a magyarországi szlovákok szemében a szlovákiai szlovákok másoknak tűnnek, s a máság ez esetben pozitív értékítéletekkel kapcsolódik össze, mindezekelőtt a moralitás dimenziójában.

A politikai határok a három nemzeti csoport mindegyikét megbontották. Ugyanakkor azt láttuk, hogy a differenciáció eltérő mértékben érintette a ma-

gyarokat, a románokat és a szlovákokat. Másrészt, ha figyelembe vesszük azt is, amit könyvünk korábbi fejezeteiben az erdélyi magyarok és az erdélyi románok, valamint a dél-szlovákiai szlovákok és a dél-szlovákiai magyarok egymás között látott sztereotipikus különbségeiről mondtunk, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy míg a politikai határok a kulturális értelemben azonos nemzeti csoportok megbontására alkalmasak voltak, az azonos állampolgárság bázisára támaszkodó politikai nemzetek létrehozására jóval kevésbé voltak képesek.